

the hawk family, as well as with ornithological images, owl, cuckoo, chicken, crow. Mythological parallel «hawk cuckoo» associated with ancient ideas about seasonal «transitions» and metamorphoses of different creatures.

Key words: image of a kite, code, mifosemantics, functionality, Belarusian folklore.

Стаття надійшла до редколегії
27.10.2016 р.

УДК 821.161.2Лук7Баг.09

Лілія Шморлівська

«Багнітки» Д. Лукіяновича з погляду імпресіоністської поетики

У статті розглянуто зразок ранньої малої прози Дениса Лукіяновича «Багнітки» в аспекті жанрово-стильової специфіки й у контексті історії української літератури кінця XIX–початку XX ст. Проаналізовано ключові образи та мотиви твору, його проблематику, сюжетно-композиційні, мовно-художні особливості, позначені модерністю, тяжінням до імпресіонізму в поєднанні з реалістичним баченням дійсності.

Ключові слова: Д. Лукіянович, мала проза, жанр, стиль, проблематика, модернізм, імпресіонізм, психологізм, ліризм, повість, оповідання, новела, етюд, шкiц.

Постановка наукової проблеми та її значення. Рубіж XIX–XX ст. продемонстрував широкий розвиток жанрової системи українського письменства, у малій прозі популярності набули нові художні форми: арабеска, панорама, шкiц, студія й т. ін. До когорти митців, які працювали в цих особливих «мікрожанрах» (О. Кобилянська, М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Маковей), належить також Денис Лукіянович (1873–1965) – прозаїк, літературознавець, громадсько-культурний діяч. Один зі зразків такої прози цього автора – «Багнітки» (1899) – побачив світ у час, коли актуальними були мотиви, пов'язані з родинним життям представників інтелігенції та впливом громадської діяльності на стосунки в подружжі. Дослідження жанрової дефініції цього твору, його стильової парадигми, проблемно-тематичних особливостей дало б змогу не тільки збагатити уявлення про малу прозу Д. Лукіяновича, а й сприяло б тому, щоб уписати її в український художній контекст кінця XIX ст.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Від «Багніток» Д. Лукіяновича хоч і можна провести паралелі до зразків подібної тематики інших авторів («Та хто ж справді винен?» (1890) А. Кримського, «Михась і Ганна» (1903) А. Крушельницького, повість «Огні горять» (1902) М. Яцківа та ін.), проте вони сповнені індивідуальних авторських інтенцій, поданих в імпресіоністичній манері. Твір досі не був ґрунтовно проаналізований. Відзначимо хіба що згадки в передмовях до видань прози письменника (І. Денисюк та Л. Міщенко), його літературного портрету (І. Приходько) тощо. На найбільшу увагу заслуговує думка О. Кобилянської, висловлена в листі до автора від 25 жовтня 1899 р.: «Дуже ніжно написали-сте Ви таку смутну, й правдиву, і дуже часто в житті лучаючуся тиху драму фамiлійну» [5, с. 430]). Тож не дарма всі наступні відгуки пов'язувались із цією характеристикою.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Однією з найважливіших проблем під час розгляду «Багніток» є визначення літературного жанру цього твору, адже він має художні риси оповідання, новели, ескізу (чи то шкiца), повісті й навіть, із погляду авторки «Землі», – сімейної драми. Твір складається з дев'яти розділів, які поділяться ще на менші складові елементи. Такий розподіл на формальні частини найбільше притаманний повісті, хоча трапляється й у новелі (наприклад у «Камінному хресті» В. Стефаника). Сюжет твору Д. Лукіяновича доволі розгорнутий, легким начерком подано образи другорядних персонажів, наявні описи. Ці особливості трапляються здебільшого в повісті. Автором зроблено акцент на глибшому аналізі конфліктів. Вагому роль відіграє голос оповідача, максимально наближеного до типу «імпресіоністичного наратора», який «злитий» зі свідомістю персонажів твору, передає їхнє світобачення. Щодо рис, які б уможливили зарахування аналізованого твору до оповідання, то маємо досить-таки лаконічні описи, хоча саме вони містять у собі прихований підтекст, навантажуючи сюжет знаковим смислом.

Чимало рис пов'язують «Багнітки» з новелою: ідеться про життєву подію, яка завершується несподівано. Дію сконденсовано та яскраво вималювано. «Багніткам» властиві яскравість і влучність художніх засобів, лаконізм. Сюжет динамічний, із моментом ситуаційної, більше психологічної несподіванки. Автор концентрує увагу на змалюванні внутрішнього світу, переживань і настроїв своїх героїв як наслідкові впливу середовища та життєвих обставин. Твір Д. Лукіяновича можна порівнювати з новелами В. Стефаника. Так само, як і в цього великого майстра, тут присутні «тонкий психологізм, винятковий лаконізм, прихований ліризм» [4, с. 348]. Голос автора зливається з голосом персонажа, тому можна виокремити ще одну істотну рису – утворення внутрішнього монологу, спілкування зі своїм «Я». Ще однією точкою дотику стала зміщена композиція, властива творчості обох письменників. Якщо все-таки «дивитися» на Лукіяновичів твір як на новелу, то це «новела настрою», де, за словами І. Денисюка, «внутрішні душевні катаклізми, визрілі в атмосфері ліризованого тла, вирішують тембр настроєво-психологічної новели» [2, с. 142].

Утім після глибшого аналізу «Багніток» важко все ж беззаперечно назвати їх новелою. Зважаючи на літературні особливості епохи, потрібно порівняти цей твір із так званими «мікрожанрами» – шкіцом, нарисом, етюдом тощо. Перша риса, яку помічає дослідник, – старанне спостереження автора за всім, що відбувається в житті героїв. Твір написано легким начерком, без зайвої текстової перевантаженості. Відчувається нахил до «штрихового письма», що надає ефекту безсюжетності та побіжності. Недарма І. Приходько обережно називає «Багнітки» «твором без чіткої фабульної нитки» [8, с. 82].

Велике значення тут мають символи, які поглиблюють настроєвість і концентрацію почуттів персонажів (наприклад: багнітки – символ болю, страждання; розбита ваза – утрата надій, сенсу життя). Застосування таких умовних позначень підкреслює завдання відтворити особисті враження й хисткі миттєві переживання героїв, що було таким актуальним для імпресіоністів. Д. Лукіянович у «Багнітках» дотримується схеми написання творів у модерністській манері, прагнучи подати події, які б викликали шок, імпресію, таємничу новизну. Зрештою, це одна з основних рис шкіца чи етюда. Помітніше наближення саме до таких фрагментарних творів пояснюється бажанням автора відкрити новий образ людини – людини емоційної, із глибокими почуваннями. Звертання до таких літературних «споруд» зумовлене насамперед своєрідною демократичністю, притаманною їм, що для митця-модерніста було надзвичайно важливим. «Просто безфабульні конструкції як втеча від літературної умовності й канонів виборюють собі рівноправність поряд з іншими прозовими формами», – пояснював І. Денисюк [1, с. 177]. За допомогою використання саме такої техніки виконання, яка має зв'язок із жанрами суміжних мистецтв: живопису, музики тощо, – митець ніби «малює» свій твір, текстуальне полотно, яке вирізняється не графічно точною лінією, а барвистим контрастом, насиченістю тону деталей, акцентом на образі чи символі. До авторів, котрі на зламі ХІХ–ХХ ст. залучили у своїй мистецькій техніці «споруди» без чітко вираженої хронології подій, відносять О. Кобилянську, М. Коцюбинського, В. Стефаника, О. Маковея та ін., які навіть у назви збірок вносили ключові поняття на позначення безфабульних конструкцій (наприклад: О. Кобилянська «Покора. Нариси»). Обираючи для «Багніток» своєрідний синтетичний літературний жанр, письменник зміг відкрити для себе нові можливості творення художнього тексту. Дослідниця такого типу жанроутворення О. Юферева так пояснює його особливості: «Організація синтетичних творів не зводиться до принципу “підпорядкування” одного компонента іншому, як і співположення жанрових моделей. Основа синтетичного жанру формується через взаємодію частин, забезпечуючи їхню цілісність і подальший хід перетворень, контактів уже як певну форму цілісності» [9, с. 118].

Щодо тематичних обріїв «Багніток», то тут присутні як уже традиційні для української літератури теми, так і нові, народжені за покликом часу. Автор концентрує нашу увагу на сирітській долі головної героїні, стосунках у подружжі – між Нею й Ним (зауважмо, персонажами безіменними), на дитині як суті життя тощо. У творі також порушено модерні, досі не так розвинуті або подані з іншого боку теми: аборт, пияцтво та зрада чоловіка як одна з причин розколу сім'ї саме на внутрішньому рівні, утрата життєвих орієнтирів та ін.

На перший план не виведено якоїсь єдиної проблеми. Вони демонструються поступово, у процесі розгортання подій. Спочатку перед нами постає просто дівчина-сирота, але потім ця життєва проблема поглиблюється – нещастя чекає на неї й у сімейному житті, так ніби запрограмоване минулим лихом, подібно, як це було у відомому творі І. Франка. Усі її сили йдуть на «збереження і

захист “домашнього вогнища”, його достатку, затишку, комфортності за будь-яку ціну», але вона не може повністю реалізувати себе як жінка, мати, берегиня свого родинного щастя [3, с. 265]. Поступово Д. Лукіянович ще більше ускладнює проблематику твору: на горизонті з’являється смерть, яка хоче забрати останню живильну силу, останню надію на щастя – доньку Лесю. Пережите супроводжується повним (хоч і не так явно вираженим) руйнуванням сім’ї та подружнього щастя. Конфлікт загострюється й через заборону чоловіка народжувати другу дитину, а вона вже любить це дитя, бо воно «зі своєю мамою становить одно тіло і кров» [7, с. 8]. Так порушується ще одна проблема – потреба захисту дітей, їхньої чистоти та невинності, розкрита повністю. Чоловік прагне виправдати себе, свої думки. Він говорить про якусь шкоду для Лесі, про їх неспроможність забезпечити сім’ю. Вирок ще страшніший: «дітів не треба на світі» [7, с. 8]. І читач стає свідком явного розходження думок, руйнації єдності двох. Здійснюється своєрідне тестування чоловіка жінкою. Ситуація в родині погіршується: «муж відвикає від хати і, мабуть, розпивається» [7, с. 9]. Напруженість у жіночій душі зростає – приходиться усвідомлення трагічності всієї ситуації.

Розвиток дії відбувається й за допомогою опису стану природи, насиченого у своїй тональності. Так само, як і в М. Коцюбинського, автора *«Intermezzo»* (1908), присутнє «глибоке проникнення письменника в природу і через неї передача людських почуттів» [6, с. 31]. Це створює меланхолійний настрій, який ще більше ускладнює становище. Так само, як і вона, дерева «дожидали чуда, коли весняний подув розів’є їх пупінки в листочки і вкриє їх цвітом» [7, с. 10]. Та дива не відбувалося: «летіли багнітки, летіли тихо і ще тихіше падали на чорну землю» [7, с. 10]. Вербові гілки, або, як їх називали в народі, «базьки», «котики», «гусята», «багнітки», виступають символом чогось нездійсненого, неможливого, того, що вже не розвинеться. Таку приреченість в описах підсилює більш натуралістичний крик жаб, котрі змагаються зі співом солов’я, який, на жаль, стає безсилим. Жінка, яка мала все (формально має й досі – чоловіка, доньку, ненародженого сина), стає самотньою, не має з ким розрадити душу. Думки проводять паралелі між утратою сина та багнітками, які «лишають кервавий слід». Нічого у світі не залишається безкарним. І неминучим виявився в сюжеті Д. Лукіяновича момент сумніву – підкоритися чоловікові чи спробувати щось змінити. Лаконічну відповідь на драму дає природа – «жаби кричать безперестанку і наче молотом валять її в голову» [7, с. 11]. За цим відбувається ще серйозніший знак природи: із неба покотилася зірка, «в тій хвилі Бог комусь смерть назначив» [7, с. 11]. Такий трагічний підсумок минулого, таким важким є усвідомлення майбутнього.

Д. Лукіянович спромігся майстерно витворити психологічний образ жінки з важкою долею. Кожен порух її серця він відтворює з точністю, притаманною доброму художникові. Рясно використано усталені вирази, що ще більше підсилюють емоційний стан (як-от: «мокрый не змокне»). Та не все так трагічно в сірому житті героїні, тому що є один колір, барва, яка змінює повністю всю палітру існування, – це донька Леся. Мати називає її «ангелицею», тобто на підсвідомому рівні бачить у ній свій порятунок. Саме Леся стала з’єднувальним елементом між Нею й Ним.

Ускладнення ситуації в наступних розділах зумовлене ще й підозрами в зраді чоловіка, проте це не стало чимось трагічним для неї, оскільки «упало на вже перетлілу від горя душу» [7, с. 16] припущеннями про хворобу Лесі, адже в село прийшла дифтерія, яка торкнулась і їхньої доньки. Недуга дитини виявилася новим випробуванням для сім’ї. Примітно, що Д. Лукіянович переключає увагу з образу виснаженої стражданням жінки на образ чоловіка, його психологічний стан і цим ніби врівноважує загальну картину. Коли приїхав лікар, то саме батько найбільше переживав за життя Лесі. Його почування повністю збігались із зовнішнім описом наратора: «...блідий і стомлений, тепер лице його просто труп...» [7, с. 19]. Кожну хвилину болю доньки батько відчував на собі. Це психологічне напруження чоловіка перегукується з емоціями, пізніше, у 1902 р., утіленими в етюді М. Коцюбинського «Цвіт яблуні».

Саме хвороба доньки найбільше закарбувалася в пам’яті чоловіка – не смерть ненародженого сина, не страждання дружини. Може, таким чином автор хотів «кинути» на долю героя покарання за минулі гріхи. Та в сім’ї знову промайнула надія: «Леся подужала» [7, с. 20]. Це стало поштовхом до зміни його думок і поведінки. Ключовими ж виявилися слова старенького панотця про «палець Божий». Здавалося, усе зміниться на краще. Уже більше не буде попередніх помилок. І аж тут автор легким начерком повідомляє про своєрідну першопричину таких життєвих обставин. Чоловік був із простої мужицької сім’ї, пройшов важке навчання в бурсі та семінарії, одружився на «безпосажній

сироті», зараз – учитель. І важко беззаперечно сказати, чи виправдовує Д. Лукіянович у такий спосіб свого героя, чи вказує на мізерність причин. Однак для читача розкриття цієї генези дуже важливе, оскільки пояснює витoki психологічної неврівноваженості героя.

Відтак формально ніби все налагодилося в родині: донька одужала, батько перед Богом пообіцяв зберегти сім'ю, мати почала спокійніше ставитися до життєвих труднощів. Але емоційна напруженість у творі зберігається: у думках чоловіка починає лунати якийсь дивний голос, що «Леся може умерти» [7, с. 22]. Читач же помічає закономірність: кожне психологічне навантаження автор доповнює не менш емоційним описом зовнішнього світу, природи. Відбувається зіставлення душі головної героїні зі станом довкілля після важкого дощу: «затікала рана, і на одну, і на другу половину насідав тягар...» [7, с. 22]. Важливу роль Д. Лукіянович відводить також ставленню персонажів до віри, до Бога. У важку хвилину вони звертаються до небесної сили, та чи можуть допомогти їм долати труднощі такі «одноразові» молитви?!

Здавалось би, на цьому все могло б завершитися, можливо, це був би порівняно спокійний кінець страждань цієї родини. Проте для автора-імпресіоніста такий фінал, вочевидь, здався неприйнятним, і він подає ще один дуже лаконічний і навантажений своїм смислом розділ. Фрагментарність, присутня тут, ще більше спонукає до складних роздумів. Лише одне речення, одна фраза, за нею – абсолютна зміна ситуації: «Такі діти, як Леся, забирає Бог до себе» [7, с. 24]. Наступний реалістичний опис природи переводить страшний натяк у планетарний масштаб: «Скрізь грязь, одна грязь лягла на землю» [7, с. 24]. Та чи тільки на землю? Письменник продовжує зберігати емоційну несподіванку. Та раптом усе обривається. «А на кладовищу діточа могила. А на могилі мати...» [7, с. 24]. Кульмінація поєднана з розв'язкою твору, на жаль, трагічною.

Як бачимо, сюжет «Багніток» викладений у прямій хронологічній послідовності, хоч автор не відмовляється від відступів у минуле. Попри такі риси, у творі, надто спочатку, можна легко «заплутатися». Недарма О. Кобилянська по-дружньому зауважила в цитованому листі: «Лиш сам початок робить вражіння, мовби не був ясний, але потім розуміється вже все дуже добре» [5, с. 430]. Відбувається це так само за допомогою використання модерністських прийомів, психологічної тональності твору. Д. Лукіянович не закликає до якогось одного трактування подій (чи то зовнішніх, чи то внутрішніх) – він залишає вибір за нами. Загалом же вичерпним сприймається визначення «Багніток» І. Приходько («Замальовка сумної “моделі” родинного життя інтелігента, моделі незгоди між подружжям, холоду, зради й пияцтва чоловіка-вчителя, трагедії жінки, котра мала єдину втіху – маленьку Лесю» [8, с. 82]), із тією хіба корекцією, що Леся була втіхою і для свого батька – людини, не з'єднаної міцним і потужним комунікативним контактом із судженою.

Щодо змалювання художніх образів людей, то тут не можна чітко стверджувати про кількість головних героїв. З одного боку, майже весь розвиток концентрується саме на ракурсі дружини, її долі, з іншого – чоловік виступає своєрідним каталізатором подій, сюжет без нього розвивався б із меншою швидкістю. Отож, як бачимо, головний персонаж – це образ збірний (усі члени сім'ї). Жінка, ім'я якої у творі (повторимося) не вказане, зовнішньо не має якихось особливих рис. Автор лише підкреслює вплив подій на зміни в зовнішності («лице її марніло...»). Та й така характеристика не є властивою для творів із рисами імпресіонізму. Д. Лукіянович показує свою героїню в усіх перипетіях долі, таким чином «формує» її характер. Від вчинків і аж до мови героїні бачимо, передусім, Людину, яка має найпотрібніший кожному «стержень» доброти, відданості, любові, але яка також змушена прогинатися під тягарем обставин. Її мова ніжна, лагідна й печальна, але, підкреслимо, це не зовнішнє мовлення, таке важливе в їхній спільній ситуації, а, насамперед, внутрішнє. Найціннішим допоміжним елементом, який розкриває характер героїні, є природа, що виступає немов у єдності з нею. Жінка обмежена в спілкуванні зі світом, вона замкнута в колі своєї родини. Єдина опора й підтримка – чоловік – перетворився на чужу людину. Саме теплої розмови не вистачає їм для кращого порозуміння та подолання життєвих труднощів. Образ чоловіка подано без особливого акценту, лише в деяких епізодах він стає визначальним. Письменник подає лише його внутрішнє зображення. У нього так само складна життєва передісторія, але тут також відчувається вплив неможливості реалізувати себе в суспільстві, у праці. Чоловік, за певними столітніми традиціями, є важливим саме в громадській спільноті, на відміну від жінки, яка покликана, передовсім, оберігати сімейне вогнище. Це теж дало поштовх до руйнування принципів і поглядів героя. Та автор не виправдовує в такий спосіб його фатальні помилки – убивство сина, відчуження від дружини. Постає Лесі подано лише штрихами, лише її ім'я називає оповідач. Дитина своєрідно

впливає на розвиток подій, ставши причиною різних змін у родині. Таку саму роль відіграє й ненароджений син. Присутні у творі й другорядні персонажі – лікар, учителька, старий панотець («двоюрідний вуй тата»). Вони відіграють лише допоміжну роль. Отже, письменникові вдалося зберегти певну легкість сюжету (при всій його психологічній наповненості) та сконцентрувати увагу на головних персонажах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. «Багнітки» Д. Лукіяновича – оригінальний зразок його ранньої творчості, що яскраво демонструє художні шукання молодого автора. За жанровою специфікою це синтез кількох форм: повісті, оповідання, новели, ба навіть шкідли чи етюда, що переконливо відображає авторську схильність до експериментування у сфері жанроутворення. До того ж, урахувавши стильові тенденції часу, тяжіння до модерного, таємничого, загадкового, зважений аналітичний підхід до визначення художньої форми, не зовсім доречно, порівняно з «інтуїтивним» почуттям дослідника. Так, Д. Лукіянович немов затіяв своєрідну гру з читачем, нав'язуючи йому міркування про «безжанровість» свого твору. Завдяки переважанню імпресіоністських прийомів (як-от: внутрішній монолог персонажів, нараторський суб'єктивізм, акцентування на образі чи символі, штриховість і фрагментарність письма, сецесійність та демократичність), авторові вдалося по-новому розкрити тему психології подружніх стосунків, родинного життя української інтелігенції кінця XIX ст. Проведене ж дослідження «Багніток» засвідчує можливість їх подальшого наукового вивчення в психоаналітичному аспекті, ще більшого зосередження уваги на внутрішньому мовленні персонажів, їхніх психологічних портретах тощо.

Джерела та література

1. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / Іван Денисюк. – Київ : Вища шк., 1981. – 215 с.
2. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / Іван Денисюк. – Львів : Наук.-вид. т-во «Академія-експрес», 1999. – 280 с.
3. Дзись Т. Для домашнього вогнища як парадигма жінок фатальної долі (на основі творів Івана Франка та Йозефа Рота) / Тарас Дзись // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль : ТНПУ, 2012. – Вип. 34. – С. 260–268. – (Серія : Літературознавство).
4. Історія української літератури: кінець XIX–поч. XXI ст. : підручник : у 10 т. / Юрій Ковалів. – Київ : ВЦ «Академія», 2013. – Т. 2. – 624 с.
5. Кобилянська О. Лист до Дениса Лук'яновича / Ольга Кобилянська // Кобилянська О. Твори : в п'яти томах / Ольга Кобилянська. – Київ : Держлітвидав УРСР, 1962–1963. – Т. 5. – 1963. – 767 с.
6. Кузнецов Ю. Слідами феї Моргани: вивчення творчості М. М. Коцюбинського в школі : посіб. для вчителя / Ю. Кузнецов, П. Орлик. – Київ : Рад. шк., 1990. – 220 с.
7. Лукіянович Д. Багнітки / Денис Лукіянович. – Чернівці : Руська Рада, 1899. – 24 с.
8. Приходько І. Ф. Творчі портрети українських письменників XX століття : посіб. для вузів і шкіл / І. Ф. Приходько. – Хмельницький : Поділля, 1993. – С. 80–93.
9. Юферева О. Синтетичний жанр і контамінаційна єдність: теоретичні аспекти / Олена Юферева // Питання літературознавства : наук. збірник. – Чернівці : ЧНУ, 2010. – Вип. 81. – С. 111–121.

Шморлівська Лилія. «Багнітки» Д. Лукіяновича с точки зрения імпресіоністської поезії. В статті розглядається зразок ранньої малої прози Дениса Лукіяновича «Багнітки» в аспекті жанрово-стильової специфіки і в контексті історії української літератури кінця XIX–початку XX в. Аналізуються ключові образи і мотиви твору, його проблематика, сюжетно-композиційні, культурно-художественні особливості, позначені модерністю, тяжінням до імпресіонізму в поєднанні з реалістичним баченням дійсності.

Ключові слова: Д. Лукіянович, мала проза, жанр, стиль, проблематика, модернізм, імпресіонізм, психологізм, ліризм, повість, розповідь, новела, етюд, ескіз.

Shmorlivska Liliia. «Bahnitky» by D. Lukianovych from the View of Impressionistic Poetics. The sample of early small prose by Denys Lukianovych «Bahnitky» was examined in the article in aspect of genre and style specificity in the context of the history of Ukrainian literature late XIX–early XX century. Key images and motives of work were analyzed, its issues, plot-compositional, linguistic and artistic features marked by modernity, gravity to impressionism, combined with a realistic vision of reality.

Key words: D. Lukianovych, small prose, genre, style, issues, modernity, impressionism, psychology, lyricism, narrative, story, novel, essay, sketch.

Стаття надійшла до редколегії
12.11.2016 р.